

Сергій Виноградський – великий українець

П.А. Кривий¹, Г.Л. Гуменюк^{2, 3}, Ю.В. Братчикова⁴

1. Клуб ім. С.М. Виноградського, м. Городок, Україна
2. ДУ «Національний інститут фізіотрії і пульмонології ім. Ф.Г. Яновського НАМН України», м. Київ, Україна
3. Національний університет охорони здоров'я України ім. П.Л. Шупика, м. Київ, Україна
4. Громадська спілка «Up To Future», м. Київ, Україна

РЕЗЮМЕ. У статті висвітлено формування в умовах українського середовища особистості видатного мікробіолога світу Сергія Миколайовича Виноградського, який жив і працював у другій половині XIX – першій половині XX століть, коло його друзів та учнів, почуття туги за рідною Україною в період життя в еміграції, представлено історію відкриття процесу хемосинтезу, розвінчуються намагання російської наукової історіографії видати його за російського вченого.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: С.М. Виноградський, великий українець, першовідкривач хемосинтезу, рідна земля, вшанування пам'яті.

Serhiy Winogradsky – a great Ukrainian

P.A. Kryvyy¹, G.L. Gumeniuk^{2, 3}, Yu.V. Bratychkova⁴

1. Winogradsky Club, Horodok, Ukraine
2. SI “National Institute of Phthisiology and Pulmonology named after F.G. Yanovsky of the NAMS of Ukraine”, Kyiv, Ukraine
3. National University of Healthcare of Ukraine named after P.L. Shupyk, Kyiv, Ukraine
4. Public Association “Up To Future”, Kyiv, Ukraine

ABSTRACT. The article dedicated to the personality formation of the world's outstanding microbiologist Serhiy Mykolayovych Winogradsky who lived and worked in the second half of the 19th and the first half of the 20th century in the conditions of the Ukrainian environment. The circle of his friends and students, the feeling of longing for his native Ukraine during his life in exile, the history of the discovery of the chemosynthesis process described in the paper. The attempts of the Russian scientific historiography to present him as a Russian scientist are debunked.

KEY WORDS: S.M. Winogradsky, great Ukrainian, discoverer of chemosynthesis, native land, commemoration.

Сергей Виноградский – великий украинец

П.А. Кривой¹, Г.Л. Гуменюк^{2, 3}, Ю.В. Братчикова⁴

1. Клуб им. С.Н. Виноградского, г. Городок, Украина
2. ГУ «Национальный институт физиотрии и пульмонологии им. Ф.Г. Яновского НАМН Украины», г. Киев, Украина
3. Национальный университет здравоохранения Украины им. П.Л. Шупика, г. Киев, Украина
4. Общественный союз «Up To Future», г. Киев, Украина

РЕЗЮМЕ. В статье освещено формирование в условиях украинской среды личности выдающегося микробиолога мира Сергея Николаевича Виноградского, который жил и работал во второй половине XIX – первой половине XX веков, круг его друзей и учеников, чувство тоски по родной Украине в период жизни в эмиграции, представлена история открытия процесса хемосинтеза, развенчиваются попытки русской научной историографии представить его как русского ученого.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: С.Н. Виноградский, великий украинец, первооткрыватель хемосинтеза, родная земля, чествование памяти.

Упродовж віків між Україною та Росією (Московією) тривала й не припиняється донині боротьба в царині як матеріальній, так і духовній. Причому саме наш північно-східний сусід виступає агресором, загарбником, окупантом і крадієм, тоді як українці змушені боронити себе, свою країну та культуру.

Особливо ця боротьба загострилася після здобуття нашою Батьківщиною незалежності, але досягла свого апогею 2022 р., коли 24 лютого російська федерація розпочала широкомасштабну війну, вторгнувшись на територію суверенної Української держави. Нещодавно в московитських

■ НАУКА ТА МЕДИЦИНА

пропагандистських джерелах було оприлюднено статтю «Що Росія повинна зробити з Україною». У цьому маніфесті російського фашизму було викладено відкритий план геноциду стосовно України. У статті стверджувалося, що українці повинні бути знищені як нація, а Україна – як держава, в тому числі й сама її назва, шляхом роздроблення на окремі «народні республіки», підконтрольні росіянам.

Не менш мерзенними є зазіхання росіян на українське й у духовній, культурній сфері, як-от література, наука тощо. Наприклад, у Москві нещодавно відкрили пам'ятники київським князям Володимиру Великому та Ярославу Мудрому, які не мали жодного стосунку до Росії. Для москвитів «своїми» є чимало геніальних українців, зокрема вчений Володимир Вернадський, письменник Микола Гоголь. А в сучасних підручниках ерефії можна прочитати, що й Тарас Шевченко був російським письменником, а Григорій Сковорода – російським філософом. Привласнюючи великі пласти української історії, культури й навіть цілі періоди минулого, росіяни намагаються «відірвати» знакові історичні постаті від України.

Мета роботи: дослідження історичної особистості великого мікробіолога світу С.М. Виноградського (рис. 1), який жив і працював у другій половині XIX – першій половині XX століть. Звичайно, якби діяльність цієї людини обмежувалася лише господарською працею як поміщика в Городку Подільському, то ніхто з росіян не згадував би про нього як «великороса». Та річ у тім, що Сергій Миколайович був всесвітньовідомим ученим, геніальним мікробіологом, який своїми науковими відкриттями став урівень із такими світилами мікробіології, як француз Луї Пастер (рис. 2) або німець Роберт Кох (рис. 3). Тому росіяни зі шкіри пнуться, щоб видати Виноградського за свого.

Чи не найбільшого успіху в цій невдячній справі досяг відомий московський мікробіолог Г.О. Заварзін (1933-2011 рр.), який, використовуючи своє монопольне право на архів Виноградського, видав документальну повість про Сергія Миколайовича «Три життя великого мікробіолога» (2008 р.). Ця повість була написана на основі рукопису спогадів С.М. Виноградського «Літопис нашого життя», а також щоденникових записів, які той вів упродовж життя.

Рис. 1. Сергій Миколайович Виноградський

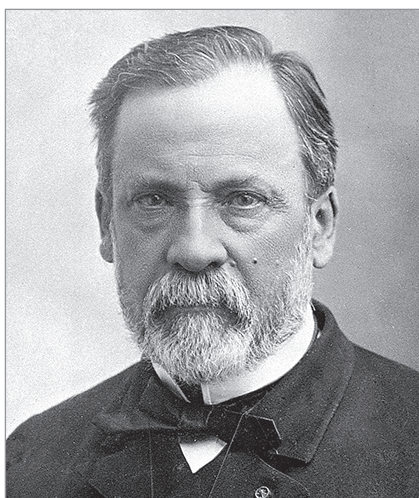
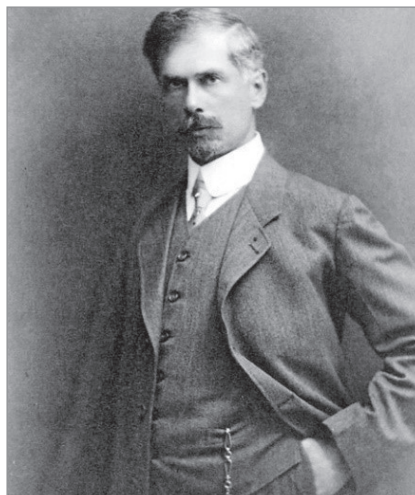

Рис. 2. Луї Пастер

Рис. 3. Роберт Кох

Зокрема, в анотації до своєї повісті Г.О. Заварзін писав: *«У рекомендованій читачу книжці простежуються життєвий шлях та історія наукових пошуків Сергія Миколайовича Виноградського – видатного російського вченого, який здійснив величезний вплив на світову науку»* [5, с. 2].

У вступній статті до книжки автор полемічно заперечує невідомим опонентам, які начебто возвели Виноградського, без роду та племені, до статусу мікробіолога світу: *«Сергій Миколайович багато працював за кордоном, а тому, усвідомлюючи його вплив на світову науку, його намагаються представити «людиною світу», без батьківщини. Зважаючи на записки, це міф. Виноградський – породження Росії кінця XIX століття й не може бути зрозумілим поза нею»* [5, с. 8].

В інших публікаціях Г.О. Заварзіна Виноградський постає *«росіянином за походженням», «однією з найяскравіших зірок на небосхилі російської науки», «російським генієм, який здійснив далекосяжний вплив на світову науку»* [6, с. 70-71].

Як мантру не перестають повторювати росіяни слова академіка Б.Л. Ісаченка (1871-1948 рр.) про Виноградського: *«Російський мікробіолог, працюючи за кордоном, він залишився в душі російським патріотом і створив блискучий ореол навколо російської науки. На його ідеях і методах виховані сотні наших мікробіологів, його праці сприяли розвитку таких безпосередньо російських наук, як ґрунтознавство та біохімія»* [4, с. 63]. Великим російським мікробіологом називає Виноградського й віцепрезидент Російської академії наук (РАН), академік А.І. Григор'єв у передмові до автобіографічної повісті Виноградського *«Літопис нашого життя»* [4, с. 3].

Таких прикладів можна навести безліч. Утім, на нашу думку, мікробіологи Москви, Санкт-Петербурга у своїх наукових працях про С.М. Виноградського керувалися не історичною правдою, а політичною доцільністю, а також страхом, що влада може звинуватити їх у непатріотизмі й політичній короткозорості. На підтвердження цього згадаємо показовий випадок. У 2008 р. у Городку, що на Хмельниччині, відбулася науково-краєзнавча конференція на тему *«Сергій Миколайович Виноградський і Городоччина»*. Свої наукові дописи до конференції подали мікробіологи Петербурзького інституту експериментальної медицини (ІЕМ) Ю.А. Мазінг, Т.В. Андрюшкевич, Ю.П. Голіков, академік Г.О. Заварзін. Виступили з повідомленнями на конференції тоді ще доцент Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова Н.М. Колотілова й історик-архівіст архіву РАН Г.О. Савіна. У своїх наукових працях до конференції жоден із них не згадав С.М. Виноградського як російського вченого. Навпевне, їм було соромно про таке писати й говорити перед городоччанами, земляками видатного науковця. Академік Г.О. Заварзін у своєму вітальному слові до учасників конференції написав: *«Для Сергія Миколайовича Виноградського Городок був родинним гніздом. Тут минула його юність із першими яскравими враженнями, сюди він повернувся як господар до свого дому, облаштував його, розраховував завершити в ньому своє життя, звідси почався його шлях поневірянь, аж поки, завдяки дружбі й підтримці своїх французьких друзів, він не створив щось подібне до Городка на чужині. Образ Городка був постійно в його душі...»*. Як бачимо, не образ Росії загалом або Санкт-Петербурга

зокрема, а виключно мальовниче подільське містечко завжди залишилося в серці великого мікробіолога.

Цю тезу підтвердив член-кореспондент НАН України, доктор біологічних наук Б.П. Мацелюх, який, виступаючи на конференції в Городку, наголосив: *«Наука – явище інтернаціональне, але кожен її представник нерозривно пов'язаний із тією землею, де він народився та зростав, яка надавала йому сили й пам'ять про яку зігрівала його серце на далекій чужині. Розумом С. Виноградський належав тим країнам, які надали йому можливість здійснити наукові відкриття..., але серцем – тільки єдиній матері – Україні, за якою він тужив усе своє життя»* [7, с. 22].

Сергій Миколайович Виноградський народився в Києві, в самому серці української столиці – на Подолі, в сім'ї українців: *«Батько його (Микола Костянтинівич Виноградський) був уродженцем Бессарабії та нащадком сотенного отамана А. Виноградського. Мати Сергія (Наталія Вікторівна) була з гетьманського роду Скоропадських»* [11, с. 14-15].

Та не тільки місце народження обумовлює належність С.М. Виноградського до України. Сам Виноградський одружився на українці, Зінаїді Олександрівні Тихоцькій, мати якої багато років проживала у Городку, де й померла та похована на старому городоцькому кладовищі. Його брат Олександр, видатний український диригент, один із засновників Київської консерваторії, одружився на українці Лідії Михайлівні Бетулінській, а сестра Марія спочатку була одружена з уродженцем Бессарабії О.Ф. Казимиром, а потім вийшла заміж за К.К. Ушинського, сина відомого українського педагога, просвітителя К.Д. Ушинського, проживала в селі Рясники Рівненської області, де й похована. У доньок С.М. Виноградського – Зіни, Тетяни, Катерини й Олени – чоловіки були українцями або поляками. Тобто ніяких російських зв'язків у родині Виноградських не простежується.

Нам можуть закинути, що Сергій Миколайович із 1876 по 1885 р., а також із 1892 по 1905 р. навчався та працював у Санкт-Петербурзі. Справді, це було так. Але згідно з його біографічною повістю *«Літопис нашого життя»* університетська освіта, отримана в Петербурзі, не задовольнила Сергія Миколайовича, тому він змушений був поїхати на стажування до найкращих на той час європейських університетів – Страсбурзького та Цюрихського. Причому Виноградський *«...не міг не надивитися на величність будівель університету, головної споруди колегій і окремих приміщень ботанічного, фізичного та хімічного інститутів, розташованих у великому парку, ще молодому. Контраст із будівлями російських університетів був різкий. У будівлі ботанічного інституту розміщалися три професорські кабінети, лабораторія з чотирьох просторих залів із допоміжними приміщеннями, дві аудиторії, велика й мала... Уся ця наукова благоліпність мені дуже імпонувала...»* – згадував він у біографічній повісті [2, с. 123].

Ці слова С.М. Виноградського ми наводимо для того, щоби спростувати таке твердження Г.О. Заварзіна: *«Своє епохальне відкриття він (Виноградський) здійснив, тулячись у поганенькій санітарній лабораторії в Цюриху, працюючи там за свої гроші...»* [6, с. 70]. Не перестає дивувати ця зневажлива російська зверхність до чужого, яке хоч насправді

може бути набагато краще, але не своє, тому й погане. До речі, Сергій Миколайович, працюючи в Петербурзькому ІЕМ із 1901 р. не отримував зарплати, а належні йому кошти перераховував на спеціальний рахунок для будівництва інститутської бібліотеки, а також на фінансування дослідів із туберкульозу.

Г.О. Заварзін продовжував: «*Повернувся він (Виноградський) у Росію з патріотичних міркувань на протизвагу І.І. Мечникову (й на його місце), який переїхав до Інституту Пастера у Франції...*» [6, с. 70]. У цій історії розберемося докладніше. Коли відкриття хемосинтезу (1890 р.) стало відоме світовому науковому товариству, Виноградському пропонували роботу різні наукові мікробіологічні центри. Сергій Миколайович вибрав ІЕМ у Санкт-Петербурзі як з патріотичних, так і з практичних міркувань. Саме тоді, а це був 1891 р., Виноградський став власником Городоцького маєтку (прийняття спадщини), й потрібно було давати лад цій власності. Коли ж він приїхав до Санкт-Петербурга та відвідав інститут, то пошкодував про свою згоду. Та краще дамо слово самому Сергію Миколайовичу: «*Вирішив нарешті виїхати 12 травня. Приїзд у Росію знову жодної струни не зачепив. Варто тільки відвикнути, хоч трохи, від російської обстановки, людей, речей, як стає важко уникнути негативних вражень. А вже про сам Петербург і говорити нічого. Зупинився в сестри... Відразу поїхав на Аптекарський острів до інституту. Познакомився зі Шперком (директор) і оглянув інститут. Перше враження чогось мізерного, безглузлого, нікчемного. Не міг добитися, де вони мене хочуть розмістити...*» [2, с. 149].

Проте це було не тільки перше враження. Надалі настрій від російської дійсності лише погіршувався. У вересні того ж року Виноградський повністю переїхав до Петербурга, хоч сім'я ще залишалась якийсь час у Цюриху. «*Наступного дня поїхав до інституту, де побачив, що геть нічого не зроблено: одні кімнати, як і раніше, зайняті, інші зайняті під якісь склади. Почалося вимушене неробство, безплідне понукання, велика нудьга. Новою були стосунки з особами Його Величності... Декілька разів довелося надівати віцмундир і фрак та їхати до палацу на обід або залишатися там на сніданок... Від нічого робити серед петербурзької сірості й нудьги з'явилося бажання навчитися грати на віолончелі» [2, с. 169].*

Ті враження «*мізерного, безглузлого, нікчемного*» від російської дійсності не полишали С.М. Виноградського аж до 1905 р., поки не покинув осоружний йому Санкт-Петербург і назавсім (так йому тоді здавалося) перебрався до Городка.

Для Сергія Миколайовича «*Городок завжди був на першому плані*» [2, с. 254]. У маєтку він розпочав небачені в цьому краї реформування: на полях запроваджено польові сівозміни, побудовано завод племінних коней, зразкову молочну ферму, теплиці, велику греблю з новим млином, висаджено великий сад, наведено лад у лісовому господарстві, взято під контроль виробництво цукру на заводі, збільшено кількість економій, придбано сучасну сільськогосподарську техніку, пізніше – розпочато спорудження електростанції.

Новоявлений «поміщик і капіталіст» наводить подробиці свого сільського життя в спогадах: «*Робота в саду по 10-12 годин при вставанні о 4-5-ї годині, а якщо не в саду, то на будівництві кам'яної стіни для шпалер, будиночка в саду, будиночків для лісової варти в лісі та ін.*» [2, с. 314].

Що головне, таке життя приносило йому радість і задоволення. Знову читаємо уривок із «Літопису»: «*І ось увечері, після робочого дня броджу один і милуюся посадженими яблуньками, і такі дороги мені вони, і рояться плани без кінця, і відчувається пристрасне бажання, не шкодуючи зусиль і коштів, довести цей куточок родючої землі до високого ступеня культури та краси. І думається: чи не в цьому покликання останнього періоду мого життя й діяльності, до якої в мене найбільше смаку? Мрії ці дали мені мир і спокій, а також радість, що покинув інститут і звільнився від більш чи менш утомливої та безплідної напруги... Під час золотого заходу сонця я охоплював усе навкруги й був щасливий!» [2, с. 304, 308].*

Відоме англійське прислів'я «*A man is known by the company he keeps*» дослівно перекладається так: людина пізнається по її оточенню. Український еквівалент: скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти. Виноградський, будучи глибоким інтровертом, не мав багато друзів, а точніше, їх у нього було лише декілька. Чотири з них – українці: І.І. Мечников (рис. 4), В.Л. Омелянський (рис. 5), Д.К. Заболотний (рис. 6), З.А. Ваксман (рис. 7). П'ятим був француз Еміль Ру (рис. 8).

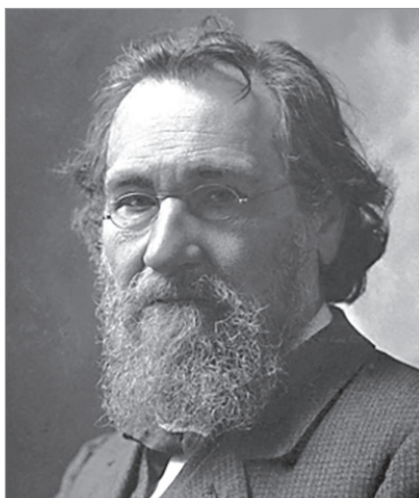

Рис. 4. Ілля Ілліч Мечников

Рис. 5. Василь Леонідович Омелянський

Рис. 6. Данило Кирилович Заболотний

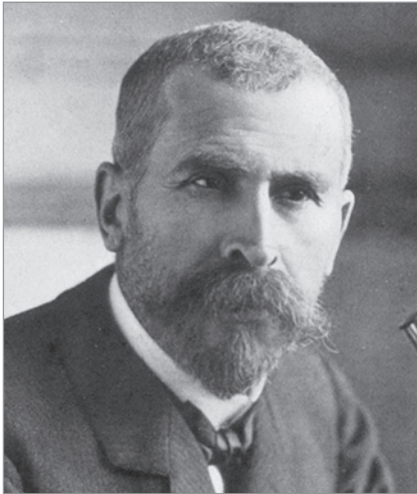

Рис. 8. Еміль Ру

Працюючи в ІЕМ, Сергій Миколайович намагався, перефразовуючи Г.О. Заварзіна, створити для себе *«український острів»* Тому зовсім не випадково його першими учнями, а згодом соратниками та друзями стали українці: полтавчанин Василь Леонідович Омелянський (1867-1928 рр.), видатний мікробіолог, майбутній академік АН СРСР; подолянин Данило Кирилович Заболотний (1866-1929 рр.), знаменитий епідеміолог, президент АН УРСР, академік АН СРСР.

В.Л. Омелянський із листопада 1893 р. став помічником С.М. Виноградського, тоді завідувача відділу загальної мікробіології ІЕМ. Під керівництвом свого вчителя Василь Леонідович займається дослідженнями «бактерійного розчіплювання целюлози, яка становить одну з головних складників рослинної тканини» [11, с. 30]. Згодом праця «Про бродіння целюлози» зробила його ім'я знаменитим на весь світ. Коли ж В.Л. Омелянський у 1928 р. несподівано помер, то ця трагічна подія стала особистим горем для Виноградського. Ось як він про це написав у листі до З.А. Ваксмана: *«Це величезна втрата й особисте горе для мене після 35 років тісної*

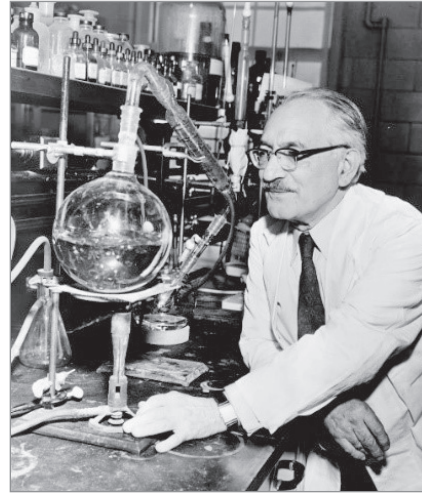

Рис. 7. Зельман Абрахам Ваксман

співпраці в науці. Крім своїх наукових чеснот, він був людиною бездоганною й на рідкість симпатичною» [1, с. 140].

Добрими приятелями С.М. Виноградського були співробітники інституту, уродженці України В.І. Турчинович-Вижнікевич (1865-1904 рр.) (рис. 9), В.В. Підвисоцький (1857-1913 рр.) (рис. 10). Саме з їхньою допомогою «в числі невеликої групи осіб» Виноградський організує Мікробіологічне товариство та стає його першим головою.

Справжньою трагедією для Виноградського в січні 1904 р. стала раптова смерть від легеневої чуми харків'янина В.І. Турчиновича-Вижнікевича, завідувача особливої лабораторії ІЕМ із виготовлення протичумних препаратів. Уражений цією втратою Сергій Миколайович особисто підготував некролог на смерть товариша. А в 1905 р. за його рекомендацією на посаду директора ІЕМ був призначений український патолог, ендокринолог, імунолог, мікробіолог, уродженець Чернігівщини В.В. Підвисоцький, який працював на цій посаді до кінця свого життя.

Особлива сторінка в житті С.М. Виноградського відведена його відносинам з уродженцем Харківщини, одним з основоположників порівняльної патології, еволюційної ембріології, імунології та мікробіології, автором фагоцитарної теорії імунітету, лауреатом Нобелівської премії Іллею Іллічем Мечниковим. Із ним Сергій Миколайович познайомився наприкінці червня 1890 р., коли той відвідав Виноградського в Цюриху, щоб передати йому особисте запрошення Луї Пастера працювати в його інституті.

Проте їх пов'язувала не лише мікробіологія, а й суто побутові аспекти життя. Зокрема, Сергій Миколайович у листі від 9 травня 1893 р. запросив Іллею Ілліча та його дружину Ольгу Миколаївну провести літо в Городку. *«Тиша буде така, що Ви, блукаючи безлюдними доріжками саду, напевно створите яку-небудь нову теорію або ж підготуєте в усіх деталях план кампанії проти ворогів фагоцитарної теорії на десять років уперед. А Ользі Миколаївні теж не буде нудно, оскільки вона любить... село»,* – в жартівливому тоні писав Виноградський [12, с. 12]. У 1901 р. Мечникови допомогли доньці Сергія Миколайовича Зіні влаштуватися в одній із паризьких художніх студій для навчання живопису. У листі від 20 листопада він написав Мечникову: *«Прошу передати Ользі Миколаївні мій низький уклін і велику вдячність*

Рис. 9. Владислав Іванович Турчинович-Вижнікевич

за допомоги моїй дочці Зіні у влаштуванні її занять живописом. Наша діва дуже задоволена, й ми разом із нею» [2, с. 280].

У березні 1891 р. С.М. Виноградський відвідав Інститут Пастера й там «...познайомився з Roux, тоді ще зовсім молодю людиною, був присутній на його лекції, яка була надзвичайно чудовою...» [2, с. 280]. Тоді Виноградський не міг і подумати, що цей видатний французький мікробіолог, а з 1904 р. ще й директор Інституту Пастера, стане для нього та його сім'ї дорогою й рідною людиною. Загалом еміграційний період життя Сергія Миколайовича та його дружини Зінаїди Олександрівни минув під покровительством Еміля Ру. Завдяки йому сім'я Виноградських після болісних поневірянь Європою знайшла прихисток у Парижі. Ру особисто разом із Виноградським шукали місце для розміщення сільськогосподарського філіалу інституту, поки не зупинилися на садибі в містечку Брі-Конт-Робер.

Не тільки наукові, але й життєві проблеми подружжя Виноградських вирішувалися за допомогою їхнього паризького янгола-охоронця. У лютому 1924 р. у Зінаїди Олександрівни виявили онкологічне захворювання, потрібна була термінова операція. За клопотанням Ру операція була успішно проведена в клініці Сорбони. Наступного року знову виникла необхідність у госпіталізації дружини – на цей раз у зв'язку із серцевою аритмією: «Звернувся, звичайно, до Roux із питанням, яка його думка та чи не можуть її прийняти в *hospital Pasteur* найближчим часом. Roux негайно віддав відповідне розпорядження. 25 червня я відвіз Мамочку (дружину) в *hospital*».

Для С.М. Виноградського великою трагедією в листопаді 1933 р. стала смерть його французького друга. У листі до З.А. Ваксмана 24 листопада він написав: «Серед нас більше немає великої, чесною, ідеальною людини, вченого, престиж якого був величезний, який він використовував виключно в інтересах науки й інституту, який створив і яким керував... Я дуже зобов'язаний йому, особливо за те, що він надав мені можливість працювати з 1922 р. в чудових умовах, не витрачаючи марно ті сили, що залишилися в мене. Оплакуватиму його втрату до кінця моїх днів» [1, с. 143]. Французьке видання фундаментальної праці Сергія Миколайовича «Мікробіологія ґрунту» відкривалося

Рис. 10. Володимир Валер'янович Підвисоцький

посвятою пам'яті Еміля Ру та факсимільною копією його листа від 23 лютого 1923 р. про запрошення Виноградського на роботу до Інституту Пастера.

Дружба Виноградського й американського мікробіолога українського походження, лауреата Нобелівської премії З.А. Ваксмана (1888-1973 рр.) охоплювала 30 років. Це сталося не тільки завдяки спільності наукових інтересів цих геніїв мікробіології, але й через те, як писав З.А. Ваксман, що «наше дитинство минуло в одному краї та майже на одній землі. Ми обоє народилися на Київщині й обидва мали родинні коріння на Поділлі» [1, с. 47].

Неоцінимою є роль З.А. Ваксмана у виданні підсумкової праці С.М. Виноградського «Мікробіологія ґрунту. Проблеми та методи. П'ятдесят років досліджень», що була опублікована французькою мовою 1949 р. Це був важкий повоєнний час, не було паперу для друкування книги, коштів (2 млн 200 тис. франків) на оплату послуг видавництва. Тут трапився один цікавий і багато в чому символічний епізод, на якому варто зупинитися.

Неждано прийшла допомога з Радянського Союзу. У квітні 1947 р. Академія наук СРСР перерахувала кошти С.М. Виноградському в сумі 100 тис. франків як авторський гонорар за видання «Мікробіологія ґрунту» російською мовою. Проте перед цим, іще на початку 1946 р. Сергій Миколайович отримав із Москви телеграму, яка його здивувала та спантеличила водночас. Із цього приводу ось що він писав у листі до З.А. Ваксмана 20 лютого 1946 р.: «Питання публікації тепер ускладнилося ще однією пропозицією, отриманою з Москви, яка мене дуже дивує. Вона прийшла у формі телеграми: «Академія наук СРСР просить Вашої згоди на видання книги «Півстоліття мікробіологічних досліджень» в оригіналі французькою, заодно й російською мовою. Телеграма підписана віцепрезидентом Академії наук. Я навіть не знаю, як інформація про книгу потрапила в Москву» [1, с. 161].

Виноградський відхилив пропозицію росіян. Проблема з виданням книги була вирішена за допомогою З.А. Ваксмана, Національної академії наук США й особисто її президента, доктора А.Н. Річардса. З приводу цього З.А. Ваксман згадував: «...він (Виноградський) хотів, щоби книгу було видано саме у Франції... щоб якоюсь мірою відплатити

за притулок, наданий йому та його сім'ї як Інститутом Пастера, так і Францією загалом» [1, с. 106].

Подружжя Ваксманів неодноразово бувало у Виноградських у містечку Брі-Конт-Робер (Франція), коли поверталися додому після поїздок до Радянського Союзу, Вінниччини (навідували родичів у с. Нові Прилуки). Сергій Миколайович дуже радів цим зустрічам і часто повторював: «Ви щоразу привозите із собою свіже дихання моєї України, моєї рідної України» – «...і ці його слова були пронизані глибоким сумом!» [1, с. 45]. До кінця свого довгого життя Сергій Миколайович «продовжував відчувати ностальгію за безкрайніми степами й бездонним небом своєї рідної землі» [1, с. 45].

У наступному році мине 70 років від дня смерті великого українця, геніального мікробіолога Сергія Миколайовича Виноградського, який разом із дружиною, Зінаїдою Олександрівною, молодшою дочкою Оленою Сергіївною назавжди упокоїлися в далекій французькій землі, на околиці Парижа, на цвинтарі містечка Брі-Конт-Робер.

«На превеликий жаль, у багатьох старих і нових енциклопедіях («Енциклопедія українознавства», гол. ред. В. Кубійович; «Видатні постаті України», МАУП, 2004; «100 найвідоміших українців», Автограф, 2005; «Вчені України: 100 видатних імен», Артес, 2006; та ін.) немає інформації про славетного українського науковця, або він названий тільки російським ученим («Велика радянська енциклопедія», Москва, 1971; «Українська радянська енциклопедія», Київ, 1978; «Український словник-енциклопедія», Ірина, 1999), або зовсім відсутні згадки про його національність («Енциклопедія сучасної України», Київ, 2005). Французька історіографія, на відміну від російської, зараховує С.М. Виноградського до плеяди французьких біологів. Тільки Україна, де він народився, провів дитинство та юність, а також проживав у важкий для його здоров'я час (1905-1918 рр.), ще не заявила на повний голос про своє батьківське право на С.М. Виноградського. Сьогодні настала пора відновити історичну справедливість і повернути Батьківщині світле ім'я її геніального сина» [1, с. 5-6].

Із часу написання відомим українським мікробіологом Б.П. Мацелюхом цих слів минуло 16 років. Чи відбулися якісь позитивні зрушення в цьому напрямі? Безумовно, що так.

- У 2008 р. проведена 2-га Городоцька науково-краєзнавча конференція, присвячена С.М. Виноградському. За підсумками конференції було опубліковано збірник матеріалів «Сергій Миколайович Виноградський і Городоччина», до якого увійшли тези її учасників.
- У 2012 р. у Городку, що на Хмельниччині, на кошти благодійника – українського лікаря, доктора медичних наук, професора М.І. Гуменюка виготовлено та встановлено перший у світі пам'ятник із білого мармуру першовідкривачу хемосинтезу.
- У 2013 р. відбулася прем'єра документального фільму українського виробництва про С.М. Виноградського «У гармонії неба і землі» (режисер – Леонід Філонов).
- У місті Городок названо вулицю іменем Виноградського.
- У краєзнавчому G-Museum відкрито експозиційну залу, присвячену життю й науковій діяльності видатного українця. Центральною в музеї стала експозиція, що є копією лабораторії Виноградського в Брі-Конт-Робер, у ній розміщується єдина у світі воскова фігура великого вченого.
- Працює науково-краєзнавчий клуб ім. С.М. Виноградського. Членами клубу розроблено та впроваджено цікаві екскурсії про життя й діяльність Сергія Миколайовича. Протягом 2021 р. 11 тис. відвідувачів були вражені цікавими екскурсіями при відвідуванні експозиції.
- У міжнародній україномовній версії інтернет-енциклопедії Wikipedia відкрито рубрику про дослідження життя С.М. Виноградського.

Та все це сталося з доброї волі окремих людей і місцевої влади. Стосовно рівня державної влади, то зміни на краще не наступили. Хоча все можливо. Оптимізм вселяють дії української влади, що відбулися 5 років тому. Саме тоді відповідно до постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 р.» [10] було проведено на державному рівні урочистості з приводу вшанування пам'яті учнів і друзів С.М. Виноградського: В.Л. Омелянського (150 років від дня народження) та В.В. Підвисоцького (160 років від дня народження). Сподіваємося, що удостоїться такої честі від Української держави і їхній Учитель.

Література

1. Ваксман З.А. С.М. Виноградський: його життя і діяльність. Історія великого бактеріолога. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press; 1953. Оповідання про великого мікробіолога С.М. Виноградського, упорядники: Мазінг Ю.А., Андрюшкевич Т.В., Голіков Ю.П. – Санкт-Петербург: Видавництво «Росток», 2002. – 320 с.
2. Виноградський С.М. Літопис нашого життя (Архів РАН, Інститут мікробіології ім. С.М. Виноградського РАН; Редкол.: Афіані В.Ю., Гальченко В.Ф., Піменов М.В. та ін.; Комент. та упорядк.: Колотилова Н.М., Савіна Г.О.). – Москва: МАКС Пресс, 2013. – 808 с.
3. Голіков Ю.П. Хроніка життя. *Природа*. 2006; 7: 96.
4. Григор'єв А.І. Передмова // Виноградський С.М. Літопис нашого життя (Архів РАН, Інститут мікробіології ім. С.М. Виноградського РАН; Редкол.: Афіані В.Ю., Гальченко В.Ф., Піменов М.В. та ін.; Комент. та упорядк.: Колотилова Н.М., Савіна Г.О.). – Москва: МАКС Пресс, 2013. – 808 с.
5. Заварзін Г.О. Три життя великого мікробіолога: документальна повість про Сергія Миколайовича Виноградського / Під ред. і з комент. Н.М. Колотилової. – Москва: Книжковий дім «ЛІБРОКОМ», 2009. – 240 с.
6. Заварзін Г.О. Декілька слів на закінчення. *Природа*. 2006; 7: 96.
7. Мацелюх Б.П. Сергій Виноградський – вчений і людина. Сергій Миколайович Виноградський і Городоччина. Збірник матеріалів 2-ї Городоцької науково-краєзнавчої конференції «Городок – історичні перспективи. Погляд у минуле та майбутнє». – Городок: Бедрихів край, 2008. – 266 с.
8. Мацелюх Б.П. Передмова. Рослицький Є. Сергій Виноградський – передовий мікробіолог світу. Інститут мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України. К.: Академперіодика, 2008. – 68 с.
9. Оповідання про великого мікробіолога С.М. Виноградського. Упорядники: Мазінг Ю.А., Андрюшкевич Т.В., Голіков Ю.П. – Санкт-Петербург: Видавництво «Росток», 2002. – 240 с.
10. Постанова Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» № 1807 від 22.12.2016. *Відомості Верховної Ради*. 2017; 2: 30.
11. Рослицький Є. Сергій Виноградський – передовий мікробіолог світу. Інститут мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України. К.: Академперіодика, 2008. – 68 с.
12. Савіна Г.О. Останній поміщик. – Городок: Бедрихів край, 2008. – 80 с.

References

1. Vaksman Z.A. S.M. Winogradsky: yoho zhyttya i diyalnist. Istoryiya velykoho bakterioloha. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press; 1953. Opovidannya pro velykoho mikrobioloha S.M. Winogradskoho, uporyadnyky: Mazinh Yu.A., Andryushkevych T.V., Golikov Yu.P. Sankt-Peterburg: Vydavnytstvo "Rostok", 2002. 320 p.
2. Winogradsky S.M. Litopys nashoho zhyttya (Arkhiv RAN, Instytut mikrobiolohiyi im. S.M. Winogradskoho RAN; Redkol.: Afiani V.Yu., Galchenko V.F., Pimenov M.V. ta in.; Koment. ta uporyadk.: Kolotilova N.M., Savina G.O.). Moskva: MAKSS Press, 2013. 808 p.
3. Golikov Yu.P. Khronika zhyttya. *Pryroda*. 2006; 7: 96.
4. Grygoryev A.I. Peredmov. Winogradsky S.M. Litopys nashoho zhyttya. (Arkhiv RAN, Instytut mikrobiolohiyi im. S.M. Winogradskoho RAN; Redkol.: Afiani V.Yu., Galchenko V.F., Pimenov M.V. ta in.; Koment. ta uporyadk.: Kolotilova N.M., Savina G.O.). Moskva: MAKSS Press, 2013. 808 p.
5. Zavarzin G.O. Try zhyttya velykoho mikrobioloha: dokumentalna povist pro Serhiya Mykolayovycha Winogradskoho. Pid red. i z koment. N.M. Kolotilovoyi. Moskva: Knyzhkovy dim "LIBROKOM", 2009. 240 p.
6. Zavarzin G.O. Dekilka sliv na zakinchennya. *Pryroda*. 2006; 7: 96.
7. Matselyukh B.P. Serhiy Winogradsky – vchenyy i lyudyna. Serhiy Mykolayovych Winogradsky i Horodochchyna. Zbirnyk materialiv 2-yi Horodotskoyi naukovy-kraeyeznavchoyi konferentsiyi «Horodok – istorychni perspektyvy. Pohlyad u mynule ta maybutnye». Horodok: Bedrykhiv kray, 2008. 266 p.
8. Matselyukh B.P. Peredmov. Roslytskyy Ye.E. Serhiy Winogradsky – peredovyy mikrobioloh svitu. Instytut mikrobiolohiyi i virusolohiyi im. D.K. Zabolotnoho NAN Ukrayiny. K.: Akadempriodyka, 2008. 68 p.
9. Opovidannya pro velykoho mikrobioloha S.M. Winogradskoho. Uporyadnyky: Mazinh Yu.A., Andryushkevych T.V., Golikov Yu.P. Sankt-Peterburg: Vydavnytstvo "Rostok", 2002. 240 p.
10. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vidznachennya pamyatnykh dat i yuvileyiv u 2017 rotsi» № 1807 vid 22.12.2016. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. 2017; 2: 30.
11. Roslytskyy Ye.E. Serhiy Winogradsky – peredovyy mikrobioloh svitu. Instytut mikrobiolohiyi i virusolohiyi im. D.K. Zabolotnoho NAN Ukrayiny. K.: Akadempriodyka, 2008. 68 p.
12. Savina G.O. Ostannyi pomishchik. Horodok: Bedrykhiv kray, 2008. 80 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Кривий Петро Антонович

Голова Клубу ім. С.М. Виноградського, Краєзнавчий музей.
20/1, вул. Шевченка, м. Городок, 32000, Україна.

Гуменюк Галина Львівна

Професор кафедри фізіології і пульмонології Національного університету охорони здоров'я України ім. П.Л. Шупика; старший науковий співробітник відділення діагностики, терапії та клінічної фармакології захворювань легень ДУ «Національний інститут фізіології і пульмонології ім. Ф.Г. Яновського НАМН України».

Д-р мед. наук, професор.

10, вул. М. Амосова, м. Київ, 03038, Україна.

ORCID iD: orcid.org/0000-0001-8160-7856

Братчикова Юлія Вячеславівна

Керівниця соціального проекту «Клуб ім. С.М. Виноградського», громадської спілки «Up To Future»; начальниця виробничої ділянки № 5, УК Виробництва Черкаси, Фармацевтична корпорація «Юрія-Фарм».

21/13, вул. Чигиринська, м. Черкаси, 18030, Україна.

Kryvyy Petro Antonovych

Head of Winogradsky Club, Local History Museum.
20/1, Shevchenka st., Horodok, 32000, Ukraine.

Gumeniuk Galyna Lvivna

Professor of phthysiology and pulmonology department, National university of healthcare of Ukraine named after P.L. Shupyk; senior researcher, department of diagnostics, therapy and clinical pharmacology of lung diseases, SI «National institute of phthysiology and pulmonology named after F.G. Yanovsky of the NAMS of Ukraine».

MD, professor.

10, M. Amosova st., Kyiv, 03038, Ukraine.

ORCID iD: orcid.org/0000-0001-8160-7856

Bratchykova Yuliia Viacheslavivna

Head of social project "Winogradsky Club"; public association "Up To Future"; head of production site № 5, MC Production Cherkasy, Pharmaceutical corporation "Yuria-Pharm".

21/13, Chyhyrnska st., Cherkasy, 18030, Ukraine.

КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ / CORRESPONDENCE TO

Братчикова Юлія Вячеславівна

21/13, вул. Чигиринська, м. Черкаси, 18030, Україна.

E-mail: Yuliia.Bratchykova@uf.ua